

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2018, Cilt:6, Sayı:12, 6:358-371

Gönderim Tarihi: 17.10.2018

Kabul Tarihi: 5.12.2018

İBN SİNÂ FELSEFESİNDE VARLIK VE MAHİYET KAVRAMLARI

Kemal GÖZ*

Öz

Varlık felsefesinin temelini de varlık ve mahiyet kavramları oluşturmaktadır. Varlık, herhangi bir ispatlama ameliyesine ihtiyaç duyulmaksızın bir anda kavranan şeydir. Mahiyet kavramı bir varlığın özünü ve onun kendisiyle o olduğu şey anlamında kullanılan felsefi bir kavramdır. İbn Sînâ felsefesinin en önemli problemlerinden olan varlık ve mahiyet ilişkisi, şu soruların üzerinde şekillenecektir. Gerçekten mahiyet denilen şey varlıktan ayrı bir şey midir? Acaba ikisi arasındaki ayırım kavramsal bir ayırım mıdır? Yoksa mahiyet varlığın başka bir formunu mu temsil etmektedir? Bu sorulara verilen cevaplar çerçevesinde İbn Sînâ'nın bu konularda değişik dönemlerde ve değişik eserlerinde farklı görüşlerinin olduğu görülmektedir. Bu farklı görüşleri eserleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir

Anahtar Kelimeler: İbn Sînâ, Varlık, Mahiyet, Şey, Zorunlu Varlık.

ESSENCE AND EXISTENCE CONCEPTS IN AVICENNA'S THOUGHT

Abstract

The basis of the philosophy of existence also constitutes the concepts of being and essence. Being is something that is grasped without the need for any proofing process. The concept of nature is a philosophical concept that is used to mean the essence of an being and its meaning to it. The relationship between the entity and the essence, which is one of the most important problems of the Ibn Sînâ's philosophy, will be shaped over the following questions. Is the thing that called essence really different that existence? Is the distinction between those two conceptual one? Or does the essence represent(s) another form of the existence? In the framework of the answers given to these questions, Avicenna appears to have different views on these subjects in different periods and in different works. These different views were evaluated considering his works.

Keywords: Avicenna, Existence, Essence, Thing, Necessary Existent.

Giriş

Mahiyet ve varlık ilk çağlardan bu tarafa insanın düşünce dünyasını ilgilendiren en temel kavramlardan veya konu başlıklarından biridir. Günümüz düşünürleri de varlık ve mahiyet ilişkisi problemini en önemli felsefi problemlerden biri olarak değerlendirip açıklamalar yapmaktalar ve düşüncelerini ortaya koymaktadırlar.

Varlık problemi, herhangi bir şeyin var olup olmadığının ortaya konulması anında karşılaşılan bir problemdir. Varlık söz konusu olunca yokluk kavramı da gündeme gelmekte ve düşünce sahamızı meşgul etmektedir. Düşünce problemlerine

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, kemalgoz@pau.edu.tr **ORCID ID** 0000-0001-7296-4042

tarih boyunca varlık probleminin kaynaklık ettiği görülmektedir. Sokrates “bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir” derken bile bilemediğini bildiğini belirterek varlık bilgisini düşüncesinin temeline yerleştirmektedir. Aristo, felsefenin en temel konusu olarak varlık konusunu ele alıyor ve bunu da metafizik başlığı altında değerlendiriyor.¹ Gazâlî şüphesini ortaya koyarken kendi varlığının bilgisiyle görüşlerini temellendirmektedir.² Descartes ise bu konuyla ilgili olarak ben varım çünkü şüphe ediyor ve sonuç olarak düşünüyorum diyerek maddi şeylerin var olup olmadığının tetkikinin gerekliliğini vurgulamaktadır.³

Felsefenin en temel problemlerinden olan varlık probleminin esasını varlığın var olup olmaması oluşturduğuna göre varlığın var olduğunu kabul etme veya var olmadığını ortaya koyma yaklaşımları varlık ile ilgili önemli konu başlıklarını oluşturmaktadır. Bu şekildeki değerlendirme düşünce tarihinin filozoflarının bakışlarıyla zenginleşmiştir.

Varlık üzerindeki düşünce üretimleri hakikat ve gerçek kavramlarının da var olmasını ve gelişimini beraberinde getirmiştir. Herhangi bir şeyin varlığını, onun hakkında vereceğimiz her hangi bir hükümden önce kavradığımızı biliyoruz. Kendi varlığımızın kavranması vasıtasız olduğu halde diğer varlıkları kavrayışımız dolaylı bir şekilde gerçekleşmektedir.

Mahiyet kavramı ise bir varlığın özünü ve onun kendisiyle o olduğu şey anlamında kullanılan felsefi bir kavramdır. Mahiyet kelimesi ‘bu nedir’ manasına gelen Yunanca ‘ti esti’ kelimesinin Arapça karşılığı olan “ma hüve/hiye”den türetilmiştir. Nesnelere zihinde kendilerine tümellik ilişen kavramlarına mahiyet ismi verilmektedir.

Varlık-mahiyet değerlendirmeleri, kavram olarak varlık ve mahiyetin anlaşılmasını ve bu kavramlar arasındaki ilişkinin ortaya konulmasını gerektirmektedir. Felsefi bir kavram olarak mahiyet, somut bir varlığın ne olduğunu ortaya koyan özünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Somut varlıkların ortak özellikleri onların mahiyetini meydana getirmektedir. Varlık kavramı ise herhangi bir ispatlama ameliyesine ihtiyaç duyulmaksızın bir anda kavranan şeydir.

Varlık kavramı zihnimizde var olduğunda onunla ilgili bazı durumların da oluştuğunu, ortaya konulması gerektiğini söylemek gerekmektedir. Varlığın basit-mürekkep, küllî-cüzi, cevher-âraz, vacip-mümkün, kuvve-fiil, tam-nâkis ve illet-ma’lul olması durumları bu kavramın açıklanmasını kolaylaştırmaktadır.⁴

¹ Aristotle, *Metaphysics*, (trans. W. D. Ross, Global Grey), 2017, s. 47; Aristoteles, *Metafizik*, (çev. Ahmet Arslan), İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996, s. 90, (983b 5-10).

² Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî et-Tûsî, *el-Münkızu mined-Dalal*, (çev. Hilmi Güngör), Ankara: Maarif Basımevi, 1960, s. 17-22.

³ Descartes, *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*, (çev. Mehmet Karasan), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 51 vd.

⁴ Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ, *en-Necât*, (çev. Kübra Şenel), İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2013, s. 189 -191; İbn Sînâ, *en-Necât Fi'l- Hikmeti'l-Mantikiyye ve'l-İlâhiyye*, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedde, 1985, s. 245.

Varlık mahiyet ayrımından hareket edilerek düşünce tarihinde filozoflardan mahiyeti öne alanlara mahiyetçilikçiler anlamında “essentialists” ve varlığı öne alanlara da varlıkçılar (existentialists) olarak isimlendirildikleri görülmektedir. İbn Sînâ'nın bu meseledeki tavrı konusunda onun ne mahiyeti ne de varlığı öne aldığı kanaati hâkimdir. Bunlar varlık ve mahiyeti zamandaş olarak, aynı anda birleştirilerek dış dünyada “var”ın meydana geldiğini belirtirler.⁵

Bu çalışmada İbn Sînâ düşüncesinde bu konunun değerlendirilmesini ele almadan önce konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla bu kavramlar üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu açıklamalar çerçevesinde İbn Sînâ'nın bu kavramlara bakış açısı onun eserleri çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Düşünce Tarihinde Varlık Ve Mahiyet Kavramları

1.1. Varlık Kavramı

Düşünce tarihinde filozoflar varlık kavramıyla beraber vücut, mevcut, şey' kavramlarını da kullanmışlardır.⁶ Genel değerlendirmelerin varlık kavramı çerçevesinde ortaya konulduğu ve üzerinde görüşler serdedildiği görülmektedir. Varlık, yokluğa karşı olarak var olan şey, oluşa karşı bir şey olarak değişmeden aynı kalan bir gerçeklik ve boşluğa karşı bir şey olarak mekânda bir yer işgal edebilen kalıcı gerçeklik anlamlarına gelmektedir.

Varlık (vücut) kavramı lügatlerde kelime anlamı olarak “kaybolan bir şeyi bulmak, bir şeye ulaşmak, sahip olmak, zengin olmak” anlamlarına gelen “vcd” kökünden türeyen bir isimdir.⁷ İnsan aklının herhangi bir düşünme eylemi gerçekleştirilmeden elde ettiği en genel kavramlarından biri olarak kabul edilen varlık kavramı apaçık bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

Râgıb el-İsfahânî, “şey” maddesini açıklarken bu kavramın bilinmesi sahil olan bir şeyi ifade ettiğini belirterek onun kendisinden haber verilebilen bir şey olduğunu söyler. Bu kavramın Allah ve başka bir mevcut ve hatta ma'dum hakkında da kullanılabilmesini belirtmekte, bazılarının göre ise bu kelimenin sadece mevcut (var) olanlar için kullanıldığını zikretmektedir.⁸

Varlık problemini felsefenin bir problemi olarak ilk ortaya koyanın Parmenides olduğu bilinmektedir. Kavramlar zıtlarıyla anlaşıldığı için varlık kavramı yokluk kavramıyla bilinmektedir. Parmenides varlık vardır, yokluk yoktur diyerek yokluğun varlık kavramının zıddı olmaktan öte bir varlığının olmadığını belirtir. O'na göre varlık hakkında onun var olduğu dışında başka hiçbir şey

⁵ Hüseyin Atay, “İslâm Felsefesinde Yaratma”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2003), 4.

⁶ Seyyed Hossein Nasr, *Islamic Philosophy From Its Origin to the Present, Philosophy in the Land of Prophecy*, New York: Published by State University of New York Press, (2006), s. 63-68.

⁷ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1414/1994, V, 445, “vcd” md.

⁸ Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât elfâzu'l-Kur'ân*, (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî), Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 2014, s. 471, “şey” md.

söylenemez.⁹ O, bu değerlendirmesiyle düşünce tarihinin en önemli metafizik yorumlamalarından birini ortaya koyarak varlığın “Bir” olanın mutlak birliğini ve gerçekliğini ifade etmiştir. Var olan vardır veya diğer bir söyleyişle var olan vardır var olmayan var değildir diyerek varlık hakkındaki görüşünü ortaya koymuştur. Parmenides’e göre varlık bir, bölünemez ve süreklidir. Var olanı dolu olanla, var olmayanı da boşluk veya boş mekânla ifade eden filozof, bölünmeme sebebinin var olanda boşluğun bulunmamasına bağlar.

Eflâtun soyut varlıkların iyilik, yardım severlik gibi erdemlerin özlerini değişmez, müstakil varlıklar olarak görmüş ve bunlara idealar demiştir; somut olanların varlıklarını da bu idealardan neşet ettiğini belirtmiştir. Eflatun’a göre idealar, diğer deyişle tümel kavramlar varlığın aslını ifade etmektedirler.

Varlık kavramının anlaşılmasında metafiziğin konusunun “varlık olmak bakımından varlık olduğunu” belirten Aristoteles’e göre bu tanım, birçok anlamı kendi içinde barındırmaktadır. Saf varlık, kendinde varlık, varlık olarak varlık gibi ifadeler insan bilincinden bağımsız bir varlığı adlandırmaktadır. O’na göre bu anlamların tamamı tek bir kavram ve tek bir doğayla ilgilidir.¹⁰ Aristoteles’in herhangi bir şeyin varlık kazanmasını sağlayan dört nedenin var olduğu söylemini İbn Sînâ şu şekilde ortaya koymaktadır:

- Maddi Neden (el-‘illetü’l-unsuriyye),
- Şeklî Neden (el-illetü’s-suveriyye),
- Gaye Neden (el-illetü’l-gâiyye),
- Fâil Neden (el-illetü’l-fâiliyye).¹¹

Her hangi bir eşyayı oluşturan ana madde, onun maddi nedenini oluşturmaktadır. O eşyanın şekli formel nedenini, yapılış gayesi de amaç nedenini, o eşyayı imal eden usta da fail nedeni oluşturmaktadır. Bunu örneklendirecek olursak bir ayakkabının ana maddesi onu oluşturan deri maddi nedeni, onun şekli formel nedeni, gaye olarak ayakları koruması amaç nedeni ve onu yapan usta da fail nedeni oluşturmaktadır. Aristoteles mahiyet kavramı konusunda değerlendirmelerini mantığın tanım teorisi eşliğinde ele almaktadır.¹² Bu değerlendirmelerin İbn Sînâ’nın varlık kavramının anlam yükü ifadesine yön verdiği görülmektedir.

Varlık, tümellere ve tikellere, somut ve soyut, zorunlu, mümkün varlıklar olarak sınıflandırılmasıyla varlığın değişik şekillerde ayırt edilisinin göstergesi olmaktadır. Zihni varlık değerlendirmesi mahiyet kavramını gündeme getirmekte ve onun üzerinde yapılan kavram değerlendirmelerinin önemini ortaya koymaktadır.

⁹ E. R Dodds, “The Parmenides of Plato and the Origin of the Neoplatonic ‘One’”, *The Classical Quarterly*, Vol. 22, No. 3/4 (Jul. - Oct., 1928), pp. 129-142, s. 131 vd.; Platon, *Parmenides*, (çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayıncılık, 2011/2. 14 vd; Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010, s. 1249-1250.

¹⁰ Aristotle, *Metaphysics*, Aristotle, *Metaphysics*, trans. W. D. Ross, Global Grey, 2017, s. 47.

¹¹ İbn Sina, *Kitabu’ş-Şifa: Metafizik II*, (çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013, s. 1-5, (521-529); Hayrani Altıntaş, *İbn Sînâ Metafizîği*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992, s. 111-117.

¹² Aristotle, *Metaphysics*, s. 49.

Zorunlu varlık ve mümkün varlık kavramları varlığın oluşumunun ortaya konulması açısından önemli kavramlardır. Zorunlu varlık kendisine neden olunmayan, varlığa getirilmeyen varlık olarak başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan, kendinden başka her şeyin var oluşunun nedeni olan, yok edilemeyen, kendinden kâim, kendi kendine yeter varlık anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle zorunlu varlığı şu şekilde ifade etmek mümkündür. O, mahiyeti olmayıp sırf varlığı olan, varlığı sırf varlıktan ibaret olan zorunlu varlıktır. Akıl zorunlu varlığın varlığını kabul etmek zorundadır. Aklın zorunlu varlığın yokluğunu düşünebilmesi demek kendi yokluğunu düşünmesi demektir. Sonuç olarak akıl kendi yokluğunu düşünürse, zorunlu varlığı düşünmesine gerek, ihtiyaç olmaz.¹³

Mümkün varlık ise zorunlu olarak var olmayan var olmasının yanında var olmamasının da mümkün olduğu varlığı ifade etmektedir. Zorunlu varlık dışındaki bütün varlıklar mümkün varlık olarak adlandırılmaktadır. Nedensellik zincirinde ilk halka zorunlu varlıktır ki Ondan sonra gelen bütün varlıklar mümkün varlıklardır. Mahiyeti ile varlığı ayrı olan varlığa mümkün denir. Mümkün “var”, özü gereği var olmak için başkasına muhtaçtır. Bu ihtiyaç onun özünün gereğidir, ondan hiç ayrılmaz. Mümkün var edilmeden önce varlığı ile yokluğu birbirine eşit mesafededir. Ne mahiyeti ne de varlığı dış dünyada “var” olabilmeye daha yakındır.¹⁴ Herhangi bir nedeni bulunmayan varlığın yokluğunun söz konusu olabileceği gerçekliği zorunlu ve mümkün varlık kavramlarının açıklanmasını kolaylaştırmaktadır.

Bu değerlendirmeler kavramsal bakış açısıyla mahiyet kavramının ortaya konulmasını kolaylaştıran bilgi birikimleri olarak değerlendirilebilecektir.

1.2. Mâhiyet Kavramı

Mâhiyet Arapça mâ hüve/hiye (bu nedir?) sorusuna karşılık olarak üretilmiş yapma bir isimdir. Keyfe, kem ve şahs kelimelerinden türetilmiş olan kemmiyyet, keyfiyyet ve şahsiyyet de olduğu gibi “mâ” edatından da mâhiyet türetildiği görüşü kabul görmektedir.¹⁵

Felsefî terim olarak mâhiyet, mevcudun veya ma’dumun külli zati kavramı, bir varlığın özü olan ve onun kendisiyle o olduğu şeyi ifade eden bir kavramdır. O aynı zamanda somut bir varlığı, onu oluşturan özü ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Örneklendirecek olursak insanın ne olduğuyla ilgili soruya verilecek cevap, insanlar arasında ortak olan yani onları insan olmayanlardan ayıran özelliklere atfen isimlendirilen “insanlık” insanın mahiyeti olarak açıklanmaktadır.

Aristo, bir şeyin ne olduğuyla ilgili sorunun onun ait olduğu cins zikredilerek cevaplandırılacağını belirterek bu tanımın o şeyin mahiyetini ifade ettiğini belirtir. Mahiyet kavramının yerine birçok kelimeyi kullanan Aristo’nun vücut ile mahiyeti tam olarak ayırmadığı görülmektedir. Form ve maddeden oluşan bir vahdet

¹³ Atay, “İslâm Felsefesinde Yaratma”, 4.

¹⁴ Atay, “İslâm Felsefesinde Yaratma”, 4.

¹⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 417.

anlayışıyla bu kavramı değerlendiren Aristo, somut varlıkları ne iseler o yapanın onlarda mevcut olan form olduğunu söyleyerek mahiyeti açıklamak durumuna gelmiştir.¹⁶

Bunlardan mahiyetin “mıdır” (hel) sorusuyla açıklanabildiğini belirten Kindî mahiyetin cinsinin “nedir” (mâ) ile ortaya çıkarılabileceğini belirtir. O’na göre “hangisidir” (eyyu) sorusuyla mâhiyetin faslı soruşturulurken, “niçin” (lime) sorusuyla mahiyetin gayesine ait sebebi soruşturulmaktadır.¹⁷ Kindî, şey’ terimini mâhiyet, var olanlar ve var olmayanlara dair kısa bir tartışmada kullanarak bu üç terim yerine sırasıyla zât, eys ve leys terimlerini kullandığı görülmektedir.

İslâm düşüncesinin oluşturucu filozofu olarak da anılan Fârâbî (870-950), mâhiyye terimini kelâm’ın eşyâ’ ve mevcûdât tartışmasına dâhil eden ilk filozoftur. Fârâbî varlık kavramını zorunlu, mümkün ve imkânsız olmak üzere üç kavram içerisinde ele almaktadır. Fârâbî’ye göre en üstün cins olan “şey” var ve yok türlerine ayrılmaktadır. Bu görüşün Mu’tezili görüşle örtüşüğünü söylemek mümkündür. Ancak Fârâbî bu görüşü yumuşatarak var olana mümkün veya zorunlu diyerek bağlantı kurmaktadır.¹⁸ Fârâbî bunu şu örnekle somutlaştırmaktadır: “Zeyd âdil bir kişidir” önermesinde “dir” bağının yerine var/mevcut ifadesinin getirilebileceğini belirtir. O zaman önerme “Zeyd âdil bir kişi olarak mevcuttur” şeklinde ortaya çıkar. Bunun yanında Fârâbî “dir” bağının yerine “şey” kavramının konulamayacağını belirtir. Çünkü O’na göre önerme o zaman “Zeyd âdil bir kişi olarak şeydir” şekline gelir ki önermenin bu haliyle herhangi bir anlam ifade etmediğini belirtir.¹⁹ Bu açıklamalardan anlaşılmalıdır ki, Fârâbî düşüncesinde mevcut ile şey kavram olarak farklı anlamlara sahiptirler.

2. İbn Sînâ’ya Göre Varlık ve Mahiyet Kavramları

2.1. İbn Sînâ’ya Göre Varlık kavramı

İbn Sînâ, varlık ve mahiyet kavramlarını felsefenin en önemli konu başlığı haline getirmiştir. Bu konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için dekonstrüktif bir değerlendirmeye sıralanabilecek olan, bir nesnenin var olduğunun söylenmesi ne anlama gelmektedir?, Bir şey vardır derken varlık bir şey olarak özelleşmiş mi olmaktadır?, Gerçekten mahiyet denilen şey varlıktan ayrı bir şey midir?, Yoksa mahiyet varlığın başka bir formunu mu temsil etmektedir? Yoksa mahiyet yokluğu mu temsil eden bir kavramdır? Acaba ikisi arasındaki ayırım kavramsal bir ayırım mıdır? “Dünya vardır”, “İnsan vardır”, “Masa vardır” derken özne olan varlıkla

¹⁶ Aristotle, *Metaphysics*, s. 49-51.

¹⁷ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî, *Felsefî Risaleler*, (çeviri ve inceleme: Mahmut Kaya), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. 2-3.

¹⁸ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî, *Harfler Kitabı*, (çev. Ömer Türker), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008, s. 55, (89-91).

¹⁹ Fârâbî, *Harfler Kitabı*, s. 63, (100-101).

yüklem olan varlık arasında nasıl bir ayırım vardır?²⁰ gibi sorulara cevaplar aramak gerekmektedir.

İbn Sînâ'nın varlık problemine bakışı varlık ve mâhiyet kavramlarının ayırımı üzerine oluşturulduğu görülmektedir. Varlık hakkındaki bilgilendirmelerine varlığın ilk ve en temel kavramlardan olduğunu söyleyerek başlamaktadır:

“Kuşkusuz mevcut, şey ve zorunlunun nefste anlamları ilksel olarak şekillenen şeylerdir. Bu şekillenme, onlardan daha iyi bilinen şeylerle kazanılmaya gerek duymaz. Zira önerme arasında bazı apriori ilkeler vardır ki, onlar kendiliğinden tasdik edilir ve başka şeylerin tasdiki onlara bağlıdır. Bunlar hatırlanmadığında veya kendilerine delalet eden lafız anlaşılmadığında, o ilkeler vasıtasıyla bilineceklerin bilgisine ulaşmak mümkün değildir. Fakat bunları hatırlatmaya veya onlara delalet eden lafızları anlatmaya çalışan tarif, yaratılıştaki bulunmayan bir şeyin bilgisini ifade etmeyip, söyleyenin kastettiği ve amaçladığı şeyi anlatmaya dikkat çeker.”²¹ Ona göre bu kavramların tanımlanması teşebbüsü sadece kavranmış bir şeyin zihin tarafından farkına varılmasının zihne hatırlatılması çabasıdır.

İbn Sînâ varlığın anlamı konusuna temas ederken varlığın ve şey'in nefislerde iki anlam olarak tasavvur edildiklerini belirterek varlığın mevcut, muhassal ve müsbetle aynı anlamlara gelen eş anlamlı isimler olduklarını belirtir. Bunun yanında gene aynı eserinde mevcut terimi müsbetle (dış dünyada gerçekliği olumlanan) aynı anlam yükünü içermesine rağmen şeyin dış dünyada bir hakikate sahip olmasının gerekmediğini söyler.²²

Varlık anlamına kullandığı şey'in yerini bütün dillerde farklı kelimelerin aldığını belirterek bu kavramın her şeyin sayesinde kendisi olduğu bir hakikate sahip olduğunu ifade eder. Herhangi bir üçgenin “o üçgendir” denen bir hakikati ve beyazlığın, “o beyazlıktır” denen bir hakikatinin var olduğunu belirten İbn Sînâ, işte bunun özel varlık olarak isimlendirdiğimiz şey olduğunu belirtir. Burada bahsedilen anlamıyla varlığın şey'in sahip olduğu hakikat olduğunu açıklar. Diğer bir söyleyişle bu, şey'in sahip olduğu onun özel varlığıdır.²³

İbn Sînâ bazen vücudun cins olmadığını ifade etmesinin yanında bazen de mevcudun en genel bir cins olduğunu ifade etmektedir. O'na göre şeyler varlıkta ve sabit olmada zihinde meydana gelmiş (muhassal) bir mefhumla ortaktırlar.²⁴ O, bu bakışını şu ifadelerinde dile getirir: “Varlık ve birlik, bir yönden yüce cinslere benzerler. Onlara kuvve, fiil, illet, malül, zorunlu ve mümkün gibi metafizikte

²⁰ Ömer Türker, “Varlık ve Anlam: Bilgi ve Bilinenin Özdeşliği Üzerine-Fahreddin er-Râzî ve Takipçilerinden Hareketle Bir Değerlendirme”, *Nazariyat: İslâm, Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2014), s. 38.

²¹ İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: Metafizik I*, 27, (68).

²² İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: Metafizik I*, 28, (70-73).

²³ İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: Metafizik I*, 29, (73).

²⁴ İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: Kategoriler*, (çev. Muhittin Macit), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010, s. 57-58, (100-101).

incelenen zâtî ârazlar ilişir. Bazen de “bir” ve “mevcut”tan daha özel ve onların türlerin konumunda olan şeylere ilişirler.”²⁵

İbn Sînâ, felsefedeki varlık problemine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Onun bakış açısı çok önemli ve çok orijinaldir. İbn Sînâ'ya göre varlıkların sebebi aşkıdır. Ona göre mutlak ve küllî aşk, aynı zamanda mutlak ve saf iyinin de aynıdır. Varlık hem aşktır, hem de mutlak iyidir.²⁶

2.2. İbn Sînâ'ya Göre Mâhiyet Kavramı

İbn Sînâ mâhiyye kavramı ile beraber onun yerini tutabilecek olan birçok kavram kullanmaktadır. Hakîka, zât, sûret, tabî'a, ve şey'iyeye kavramları bir bütün olarak İbn Sînâ'nın “mâhiyet” düşüncesini şekillendirmektedir. “Şey” var olan, var olması mümkün olan veya zihinde tasavvur edilebilen varlığı ifade etmek için kullanılan bir kavram olarak kullanılmaktadır.

Eşyâ ve mevcûdât'a dair kelâm tartışmaları ve Fârâbî'nin bunları Aristo düşüncesiyle uzlaştırma gayretleri İbn Sînâ'nın varlık ve mâhiyet ayrımı konularındaki değerlendirmelerinin temelini oluşturmaktadır. Bu konuya deonstrüktif bir yaklaşımla yapılan değerlendirmeler içerisinde yorumlamaların devam ettiği görülmektedir.²⁷ İbn Sînâ varlık ve mahiyet ayrımı konularında Fârâbî'nin değerlendirmelerini önemsemiş ve onu takip etmiştir.

İbn Sînâ şey' ve mevcûd kavramlarının ilkel, temel, hemen algılanabilir olduklarını iddia eder. Çünkü şey ve mevcûd'dan daha geniş kapsamlı kullanılabilir bir terim yoktur. Bunlar tanımlanamaz, en azından Aristocu tanım anlamında; yani, bunların tür olarak altına konabilecekleri bir cinsin varlığından bahsedilemez.

Diğer bir bakış açısıyla İbn Sînâ şey' ve mevcûd'un farklı anlamlara sahip olduğuna işaret eder. O'na göre şey, hakikat (hakîka) ve “bir şeyin ne olduğu” (mâhiyye) gibi terimlerle ilişkilidir ve mâhiyet ışığında görülebilen bir nesneye işaret etmektedir. Mevcûd ise tasdik edilen ve “fark edilen” (muhasal) gibi terimlerle ilişkilidir ve varlık ışığında görülebilen bir nesneye işaret etmektedir.

İbn Sînâ farklı anlamları olsa da şey ve mevcûd'un birbirini gerektirmekte bulunduğunu açıklar. Bu durumda, İbn Sînâ'nın şey ve mevcûd'u birbirini gerektiren terimler olarak tanımlaması şu amaçlara matuf olabilmektedir. Bu kavramlar farklı anlamları ifade etseler de şey ve mevcûd birbirlerinden daha geniş uygulanabilirliğe sahip kavramlar değildir. Her iki terimin de işaret ettiği nesnelere sahasının tamamen çakışmakta olduğunu söylemek mümkündür. İbn Sînâ'nın mâhiyet ve varlık ayrımı söz konusu olduğu müddetçe dönüşlük gündeme gelmektedir. Bu noktada, İbn Sînâ şey'in ya da mevcûd'un mantık açısından birbirlerinden öncelikli

²⁵ İbn Sînâ, *Kitabu's-Sifa: II. Analitikler*, (çev. Ömer Türker), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006, s. 87, (159-160).

²⁶ İbn Sînâ, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale, (Risale Fî Mahiyeti'l-Işk)*, (çev. Ahmet Ateş), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1953, s. 3 vd.

²⁷ Özeykal, Kayhan, “Deconstruction of Ibn Sînâ's Essence-Existence Distinction and the Essence of the Necessary Existent,” *Darulfunun İlahiyat*, 29/1 (Haziran 2018), 29 vd.

olmadıklarını söylemektedir. Burada, mevcûd olmanın bir şekilde şey' olmanın altında ya da onun bir arazi olduğuna dair bir işaret bulunmadığının bir göstergesi ortada değildir.

2.3.Varlık ve Mâhiyet Kavramlarının Birbirleriyle Olan İlişkisi

Varlık ve mahiyet ilişkisi konusunun onuncu yüzyılın sonuna doğru yukarıda da belirtildiği gibi şu konulara odaklanılarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür:

- Eşyâ' ve mevcûdât birbiriyle kaplam (yani eşyâ'nın ve mevcûdât'ın sahası) birbiri ile çakışıyor.
- Şey' ve mevcûd işlem ve kaplam bakımından aynıdır: "Eşyâ' her zaman mevcûdât'dır ve mevcûdât her zaman eşyâ'dır; şey olmak ve mevcûd olmak aynı anlamlara gelir" (Eş'arî, Mâturîdi ve Şîilerin çoğu).
- Şey' ve mevcûd kaplam bakımından aynı, işlem bakımından farklıdır: "Eşyâ' her zaman mevcûdât'tır ve mevcûdât her zaman eşyâ'dır; şey' olmakla mevcûd olmak farklı manalara sahiptir" (İbn Sînâ).²⁸

Bu değerlendirmeler çerçevesinde İbn Sînâ'nın mâhiyet ve varlık ayrımını açıklamasına bakabiliriz. O'na göre şeylerin mahiyetleri kimi zaman şeylerin dış dünyadaki varlıklarında, kimi zaman da tasavvurda (düşüncede) olur. Bu bağlamda mahiyetler üç şekilde değerlendirilebilir:

- Birincisi, somut bir şey olarak hâricî varlık. Burada mahiyet dış dünyada bulunması açısından değerlendirilmektedir.
- İkincisi, zihnî olarak, zihnî varlık. Bu, mahiyetin tasavvurda olması bakımından değerlendirilmesidir. Bu durumda mahiyete, onun zihindeki varlığına özgü vazetme, yükleme, tümellik, tikellik, zâtîlik ve ârizîlik gibi durumlar ilişecektir.
- Üçüncüsü, bu durumda mahiyet, iki varlık seviyesinden herhangi biriyle yani somut ve zihnî varlıkla ilişkili değildir.²⁹

İbn Sînâ mahiyet ve varlık arasındaki ilişkiler konusunda düşünce hayatında farklı değerlendirmeleri ortaya koymuş ve eserlerinde dile getirmiştir. Üç farklı bakış açısının şekillendiği eserlerindeki bu görüşlerini kavramlar bağlamında ele almak konunun daha açık bir şekilde ortaya konmasına yardımcı olacaktır:

İlk olarak İbn Sînâ'ya göre, şey ve var, diğer bir deyişle mahiyet ve varlık birbirleri üzerinde herhangi bir önceliği olmaksızın kaplam olarak özdeş ancak işlem olarak ayrıdır. Bu değerlendirme Şifa Metafizik I'in muhtevası içerisinde

²⁸ Robert Wısnovsky, "İbn Sînâ'nın Şey'iyye Kavramı Üzerine Notlar", (çev. Arzu Meral), *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/1 (2004), s. 93; Wısnovsky, Robert, İbn Sina Metafiziği, (çev. İbrahim Halil, Üçer), İstanbul: Klasik Yayınları, 2010, s. 209-2015.

²⁹ İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: Mantığa Giriş*, (çev. Ömer Türker), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013, s. 7-8, (12-14).

ortaya konulmaktadır. İbn Sînâ burada şeylerin ve var olanların alanlarının eş zamanlı olduğunu, bunun yanında anlamlarının farklı olduğunu dile getirmektedir. Varlığın ve şey'in anlamı iki anlam olarak tasavvur edilirler. Bu anlamda mevcut, muhassal, müsbet aynı anlama gelen eş anlamlı isimlerdir. Her şeyin özel bir hakikati vardır ve bu durum onun mahiyetidir.³⁰ İbn Sînâ şey ve var'ın birbirlerini gerektirdiklerini vurgulayarak var olmayan bir şey ve şey olmayan bir var bulmanın mümkün olmadığını ifade etmektedir.³¹ İbn Sînâ'nın şey ve var'ın birbirini gerektirdiğini kabulü atlık gibi zihni kavramlarla beraber at gibi somut nesnelere var olarak isimlendirilmesini gerektireceğini iddia etmeye doğru götürmüştür.

İkinci olarak İbn Sînâ mahiyet ve varlığı kaplam olarak özdeş kabul ederken içlem olarak farklı olduklarını söyler. Bu değerlendirmeye ek olarak da mahiyetin varlığı mantıkî olarak öncelediğini zikretmektedir. Bu görüşüyle İbn Sînâ, Fârâbî'nin mahiyet ve varlık hakkındaki görüşüne yaklaşmakta olduğu görülmektedir. Bu değerlendirmeyle İbn Sînâ şey'e var'ın altında değerlendirilen bir cins olarak bakmaktadır. Buradaki değerlendirme ile şey mantıkî olarak var'a nisbetle daha esas görülmektedir.³²

Diğer bir değerlendirmeyle İbn Sînâ, mahiyeti kaplam olarak varlıktan daha geniş kabul ederken her ikisinin içlemlerinin ayrı olduğunu ileri sürmektedir. Şey ve var'ın kaplam olarak özdeş olamayacaklarını ifade eden İbn Sînâ şeylerin mahiyetlerinin üç formunun olabileceğini belirtmektedir. O bunları somut yani zihin dışı varlık, zihni varlık, ne somut ne de zihni varoluşla ilişkilendirilemeyen bir bakış açısı olarak ifade etmektedir.³³

Bu değerlendirmeyle İbn Sînâ'nın mahiyeti kaplam olarak varlıktan daha geniş kabul ettiği anlaşılmaktadır. İbn Sînâ'nın felsefesinde mahiyet ve varlık değerlendirmeleri düşünce tarihindeki varlık ve mahiyet kavramlarını icad ederek ilk kullanan filozof olması bakımından değer kazanmış değildir. Onun bu kavramları bilhassa varlık ve mahiyet olarak kullanışı ve ikisi arasındaki ilişkileri ortaya koyması önemle değerlendirilmektedir.

İbn Sînâ mahiyet ve varlık arasındaki ilişkileri ortaya koyarken çok farklı görüşleri savunsa da bu kavramların düşünce tarihinde yerleşmesini sağlamıştır³⁴. Ancak O bu kavramlardan mahiyeti eserlerinde çok değişik kelimelerle ifade etmiştir. Bu durum okuyucunun bu kavramı kavramasını zorlaştıran bir etken

³⁰ İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: Metafizik I*, 27, (68).

³¹ İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: Metafizik I*, s. 31, (77-79); Robert Wisnovsky, "İbn Sînâ ve İbn Sînâci Gelenek", *İslâm Felsefesine Giriş* (edt. Peter Adamson- Richard C. Taylor), İstanbul: Küre Yayınları, 2015, s. 120-121.

³² İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: Metafizik I*, 33 (82-83); Wisnovsky, "İbn Sînâ ve İbn Sînâci Gelenek", s. 122 vd.

³³ İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: Mantığa Giriş*, s. 8 (15); Wisnovsky, "İbn Sînâ ve İbn Sînâci Gelenek", s. 122 vd.

³⁴ Fazlurrahman, "İbn Sina'da Mahiyet ve Varlık", (çev.Hasan Akkanat), Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10/2,(2010), 194-195.

olmuştur. Bu bağlamda mahiyet yerine şeyiyye, zât, hakîka, suret, tabiat ve daha başka kavramları da kullandığı görülmektedir.³⁵

Sonuç

Mahiyet ve Varlık kavramları düşünce tarihinde insanın düşünce dünyasını temelden ilgilendiren problemlerden biri olmayı günümüze kadar sürdürmüştür. Bu konu insanın düşünce dünyasının önemli konu başlığını oluşturduğu görülmektedir. Çağdaş düşünürlerin bile varlık ve mahiyet ilişkisi problemini en önemli felsefi problemlerden biri olarak değerlendirdikleri yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur.

Varlık ve mâhiyet kavramlarının cevaplamalarının şu sorulara verilen cevaplarla şekillendiği de görülmektedir. Bir nesnenin var olduğunun söylenmesi ne anlama gelmektedir? Bir şey vardır derken varlık bir şey olarak özelleşmiş mi olmaktadır? Gerçekten mahiyet denilen şey varlıktan ayrı bir şey midir? Yoksa mahiyet varlığın başka bir formunu mu temsil etmektedir? Yoksa mahiyet yokluğu mu temsil eden bir kavramdır? Acaba ikisi arasındaki ayırım kavramsal bir ayırım mıdır?

Varlık, tümellere ve tikellere, somut ve soyut, zorunlu, mümkün varlıklar olarak sınıflandırılmasıyla varlığın değişik şekillerde ayırt edilmesinin göstergesi olarak ifade edilen felsefi bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

Zorunlu varlık ve mümkün varlık kavramları varlığın oluşumunun ortaya konulması açısından önemli kavramlardır. Zorunlu varlık kendisine neden olunmayan, varlığa getirilmeyen varlık olarak başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan varlıktır. Mümkün varlık, zorunlu olarak var olmayan var olmasının yanında var olmamasının da mümkün olduğu varlığı ifade etmektedir. Zorunlu varlık dışındaki bütün varlıkların mümkün varlık olarak ifade edildiği görülmektedir.

Varlık mahiyet ayırımından hareket edilerek düşünce tarihinde filozoflardan mahiyeti öne alanlara mahiyetçilikçiler anlamında “essentialists” ve varlığı öne alanlara da varlıkçılar (existentialists) denilmektedir. Bu bağlamda varlık kavramını zorunlu, mümkün ve imkânsız olmak üzere üç kavram içerisinde ele alan Fârâbî’ye göre en üstün cins olan “şey” var ve yok türlerine ayrılmaktadır. Bu görüşün Mu’tezili görüşle örtüştüğünü söylerken daha sonraki dönemlerde de bu görüşün öne çıkarıldığı görülmektedir.

İbn Sînâ eserlerinde varlık hakkındaki açıklamalarına varlığın ilk ve en temel kavramlardan olduğunu söyleyerek başlamaktadır. O, varlığın ve şey’in anlamının neflerde iki anlam olarak tasavvur edildiklerini belirterek varlığın mevcut, muhassal ve müsbetle aynı anlamlara gelen eş anlamlı isimler olduklarını belirtir.

³⁵ Fazlurrahman, “İbn Sina’da Mahiyet ve Varlık”, 193-208; Wisnovsky, Robert, *İbn Sina Metafizikî*, 223-232; Zübeyir Bulut, *Felsefi Kelamda Umur-i Amme*, Ankara: Fecr Yayınları, 2017, s. 241-251.

İbn Sînâ, zorunlu varlık ve mümkün varlık değerlendirmelerini varlık ve mahiyet kavramlarının açıklanmasında kullanmış ve bunu değişik şekillerde ortaya koymuştur. Bu değerlendirmeleri zorunlu varlığın varlığını Tanrı'nın varlığının ispatı konusuyla bağdaştırarak ortaya koymuştur. İbn Sînâ' ya göre aşk, ilâhî varlık ve diğer varlıkların sebebidir. Diğer bir deyişle O'na göre aşk varlığın ve varoluşun sebebidir.

Mâhiyet kavramı, mevcudun veya ma'dumun külli kavramı, bir varlığın özü olan ve onun kendisiyle o olduğu şeyi ifade eden bir kavramdır. Bu kavram aynı zamanda somut bir varlığı, onu oluşturan özü ifade etmektedir.

Varlık ve Mahiyet kavramlarını var ve şey ifadeleriyle ortaya koyan İbn Sînâ, bunların oluşumunu sağlayan zorunlu varlık ve mümkün varlık değerlendirmeleriyle metafizik bölümünün en önemli kısmını oluşturmaktadır. İbn Sînâ' ya göre herhangi bir şeyin varlık kazanmasını sağlayan dört neden vardır. Bunlar, Maddi Neden (el-'illetü'l-unsuriyye), Şeklî Neden (el-illetü's-suveriyye), Gaye Neden (el-illetü'l-gâiyye), Fâil Neden (el-illetü'l-failiyye) dir. Varlığın basit-mürekkep, tek-çok, küllî- cüzî, cevher-âraz, vacip- mümkün, kuvve-fil, tam-nâkıs ve illet-ma'lul olması durumlarının bulunduğunu belirtir.

İbn Sînâ'nın mâhiyet ve varlık değerlendirmelerinde üç farklı görüşü kabul ederek eserlerinde ortaya koyması bu konu hakkında zihni olgunluğu gerçekleştiremediğini ortaya koyan göstergeler olarak değerlendirilebilir:

- Birinci görüş olarak İbn Sînâ şey ve varın, diğer bir söyleyişle mahiyet ve varlığın birbirleri üzerinde herhangi bir önceliği olmaksızın kaplam olarak özdeş ancak işlem olarak ayrı olduklarını savunur.
- İkinci görüş olarak İbn Sînâ, mahiyet ve varlığı kaplam olarak özdeş kabul ederken işlem olarak farklı olduklarını söyler.
- Üçüncü görüş olarak İbn Sînâ, mahiyeti kaplam olarak varlıktan daha geniş kabul ederken her ikisinin işlemlerinin ayrı olduğunu ileri sürmektedir.

Bu belirtilen farklı mahiyet varlık değerlendirmelerine rağmen şu hususu açık bir şekilde ifade etmek mümkündür. İbn Sînâ düşünce tarihinde mahiyet ve varlık probleminin kavramsal olarak ortaya konulup tartışılmasını gerçekleştiren bir filozoftur. Her ne kadar filozofların görüşlerinin ortaya konduğu felsefe sahasının bir ferdi olmasına rağmen kelimeler değerlendirmelerinin ortaya konduğu kelâmî sahayı da değerlendirmesi bu konudaki farklı kanaatlerinin varlığının sebepleri olarak değerlendirilebilir.

İbn Sînâ, mâhiyet ve varlık kavramlarının anlamlarını ve aralarındaki ilişkileri açıklarken farklı görüşleri ortaya koysa da bu kavramların felsefi kavramlar arasında önemli bir yer edinmesine zemin hazırlamıştır. Bu fonksiyonunu icra

ederken bu kavramlardan mahiyeti eserlerinde çok değişik kelimelerle ifade etmiş olması, okuyucunun bu kavramı kavramasını zorlaştıran bir etki yapmıştır.

Kaynakça

- Adamson, Peter-Taylor, Richard C., *İslâm Felsefesine Giriş*, İstanbul: Küre Yayınları, 2015.
- Altıntaş, Hayrani, *İbn Sînâ Metafizigi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992.
- Aristotle, *Metaphysics*, (trans. W. D. Ross, Global Grey), 2017.
- Aristoteles, *Metafizik*, (çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan), İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996,
- Atay, Hüseyin, “İslâm Felsefesinde Yaratma”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2003), 3-10.
- Bulut, Zübeyir, *Felsefi Kelamda Umur-i Amme*, Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010.
- Descartes, *İlk felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*, (çev. Mehmet Karasan), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Dodds, E. R., The Parmenides of Plato and the Origin of the Neoplatonic 'One', *The Classical Quarterly*, 22,3/4 (Jul. - Oct., 1928), 129-142,
- Fahri, Macit, *İslâm Felsefesi Tarihi*, (çev. Kasım Turhan), İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2000.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türki, *Harfler Kitabı (Kitabu'l-Huruf)*, (çev. Ömer Türker), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- Fazlurrahman, “İbn Sina’da Mahiyet ve Varlık”, (çev.Hasan Akkanat), Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10/2,(2010), 193-209.
- Gazâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî et-Tûsî, *el-Münkızu mined-Dalal*, (çev. Hilmi Güngör), Ankara: Marif Vekaleti Yayınları, 1960.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1414/1994.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ, *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*, (*Risale Fî Mahiyeti'l-Işk*), (çev. Ahmet Ateş), İstanbul: İst. Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 55, İbrahim Horoz Basımevi,1953.
- İbn Sînâ, *en- Necât Fi'l- Hikmeti'l-Mantıkiyye ve'l-İlâhiyye*, Beyrut:Dâru'l-Âfâki'l-Cedde, 1985.
- İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: II. Analitikler*, (çev. Ömer Türker), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: Kategoriler*, (çev. Muhittin Macit), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010.
- İbn Sînâ, *İşaretler ve Tenbihler (el- İşarat ve't-Tenbihat)*, (çev. Muhittin Macit-Ali Durusoy-Ekrem Demirli), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: Mantığa Giriş*, (çev. Ömer Türker), İstanbul. Litera Yayıncılık, 2013.
- İbn Sînâ, *en-Necât*, (çev. Kübra Şenel), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013.
- İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa: Metafizik I-II*, (çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî), Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 2014.
- Kindî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh, *Felsefi Risaleler*, (çev. Mahmut Kaya), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Nasr, Seyyed Hossein, *Islamic Philosophy From Its Origin To The Present, Philosophy in the Land of Prophecy*, New York, Published by State University of New York Press, 2006.
- Özaykal, Kayhan, “Deconstruction of Ibn Sînâ’s Essence-Existence Distinction and the Essence of the Necessary Existent,” *Darulfunûn İlahiyat*, 29/1 (Haziran 2018), 25-48.

- Platon, *Parmenides*, (çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayıncılık, 2011.
- Türker, Ömer, "Varlık ve Anlam: Bilgi ve Bilinenin Özdeşliği Üzerine-Fahreddin eer-Râzî ve Takipçilerinden Hareketle Bir Değerlendirme", *Nazariyat: İslâm, Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt:1, sayı:1.
- Wisnovsky, Robert, *İbn Sînâ'nın Şey'iyye Kavramı Üzerine Notlar*, (çev.) Arzu Meral, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26 (2004/1), 85-118.
- Wisnovsky, Robert, *İbn Sina Metafiziği*, (çev. İbrahim Halil, Üçer), İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.
- Wisnovsky, Robert, "İbn Sînâ ve İbn Sînâcı Gelenek", *İslâm Felsefesine Giriş* (edt. Peter Adamson- Richard C. Taylor), İstanbul: Küre Yayınları, 2015, s. 103-149.